

Зінаїда КОСИЦЬКА

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім.

М. Т. Ріл's'kogo NAN України

e-mail: zinaida.kosytska@gmail.com

ORCID 0000-0002-6416-5037

Петриківка – давній осередок витинанки в Україні

Petrykivka, an ancient centre of paper cutting art in Ukraine

While studying the Ukrainian folk art, it is important to explore artistic traditions of individual centres. The article considers traditional motifs and compositions of folk paper cutting art pieces, common in the village of Petrykivka (Dnipropetrovsk Region), an ancient core of paper cutting art. Such home paper decorations have become widespread in the centre since the late XIXth to early XXth centuries. Among the well-known masters – fellow villagers who created paper cutting art pieces were Vasyl Vovk, Pelaheya Hlushchenko, Hanna Hrechanova, Antonina Avdieyenko, Nataliya Avdieyenko and other masters. The auctorial paper cutting art pieces under study demonstrates the combination of deep traditions of folk art and personal aesthetic tastes of each of the artists, which determined each time a distinct unique style. It is important that they have been passing on their experience to next generations. It is important that modern masters continue to pass on their experience to next generations.

Keywords: paper cutting art pieces, Petrykivka paper cutting art, paper cutting, conventional motifs, auctorial manner of performance, folk art, traditions, innovations.

У вивченні народного мистецтва України важливе значення мають розвідки про мистецькі традиції окремих осередків. У статті розглянуто традиційні мотиви й композиції народних витинанок, створених майстрами села Петриківка Дніпропетровської області – давнього осередку з декоративного розпису й витинанки. Проаналізовано паперові твори Василя Вовка, Поліни Глущенко, Ганни Гречанової, Антоніни Авдієнко, Наталі Авдієнко та інших майстрів. Розглянуті авторські твори демонструють поєднання глибинних традицій народного мистецтва із особистісними естетичними смаками кожного митця, що зумовлює щораз відмінну неповторну стилістику. Важливо, що власний досвід вони передавали й продовжують передавати наступним поколінням.

Ключові слова: витинанки, петриківська витинанка, вирізування з паперу, традиційні мотиви, авторська манера виконання, народне мистецтво, традиції, новації.

Мета дослідження: Витинанки набули поширення в Україні з XIX ст. і в наші часи вони відомі як виразна самодостатня творчість. У дослідженнях про еволюцію цього виду декоративного мистецтва автори часто зазначають про активну діяльність жителів села Петриківка (Дніпропетровської області)¹, де багато односельців майстерно володіли технікою виготовлення хатніх паперових оздоб, а багато з них продовжують творити й нині. Водночас, саме про цей відомий осередок окремої розвідки ще не здійснено. Авторка вважає за необхідне висвітлити еволюцію поширення витинанок у селі Петриківка від початку XX століття, представивши матеріал про твори місцевих майстрів та охарактеризувати особливості регіональних хатніх оздоб із паперу.

Методи дослідження. Під час роботи над статтею було здійснене ретельне опрацювання наукової літератури й пошукова робота в Архівних наукових фондах рукописів і фонописів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ). Одночасно провадилося вивчення колекцій вітчизняних музеїв, зокрема, Національного музею українського народного декоративного мистецтва (Київ), Національного музею народної архітектури та побуту України (Пирогів-Київ), Національного музею у Львові ім. А. Шептицького, Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького, у кожному з яких було застосовано методи опрацювання інвентарних книг та фото-фіксації. Сучасні можливості методу інтерв'ювання допомогли набути цінні матеріали під час запису розмов із жителями цього осередку та довколишніх сіл, насамперед, Наталею Авдеєнко, яка розповіла про місцеві мистецькі традиції і, що особливо важливо, його творчі династії. Доповнили дослідження мистецтвознавчі методи – історичний у висвітленні поширення цього виду творчості в осередку, аналітичний – у здійсненні узагальнень щодо провідних тенденцій, мистецтвознавчий аналіз – в осмисленні творчості провідних митців.

Виклад основного матеріалу. Село Петриківка відоме багатьом, насамперед, як давній осередок самобутнього декоративного розпису. Примітно, що крім настінного малювання із кінця XIX – початку XX століття серед односельчан набуває поширення виготовлення хатніх оздоб, виготовлених у техніці вирізування з кольорового чи фарбованого паперу. Місцеві народні умільці почали створювати за новими прийомами різноманітний ефектний декор для оздоблення власних осель: квіткові гірлянди, рушники, килимки з паперу тощо. Їх кріпили в світлицях біля ікон, між вікнами, вгорі на стінах, на печі, на комині² тощо.

¹ Нині селище міського типу, центр району, до 1923 р. входило до складу Катеринославського повіту Катеринославської губернії.

² Ů. Smolij, *Netradicijne petrikivs'ke malûvannâ 1920-1930-h rokiv. Tradicijne j osobistisne u mistectvî* [v:] *Kolektivne doslidžennâ za materialami Četvertih Gončarivs'kih čitan'*, Kiïv 2002, s. 228.

Природно, що у самобутньому центрі стінописів витинанки завжди перебували під впливом місцевих творів малювання: значну частину композицій та мотивів із мальованих зразків народні майстри перенесли й трансформували відповідно до техніки вирізування. Серед них найчастіше зустрічаємо орнаментальні композиційні схеми на зразок „вазона”, „букета”, розквітлих галузок, а від середини ХХ століття все частіше тут починають виготовляти тематичні твори.

На думку науковців стінописи в селах Наддніпрянщини³ набувають поширення від середини ХІХ ст.⁴. Дуже ймовірно, що місцеві паперові оздоби так само мали популярність із тих часів. Можемо припустити, що окремі традиції виготовлення цих прикрас у селах Катеринославщини⁵ існували вже в першій третині ХІХ ст., як це зафіксовано в сусідній Слобожанщині⁶. Тоді чи не в кожній хаті поблизу Харкова виготовляли для оформлення ікон паперові „квіти” й „голуби”⁷.

Про місцеві оздоби подібного типу на Катеринославщині знаходимо згадки, датовані початком ХХ століття. Так, у 1905 р., про них писав Володимир Бабенко: „... в глаза бросается «покутя». Вся увешенная иконами, рушниками, искусственными цветами из бумаги или соломы. Точно так же украшается и весь потолок и верхняя часть стен»⁸. „Кое-где еще можно встретить «голубки», сделанных из теста и бумаги, и привешенных на волосах к потолку. При малейшем движении воздуха эти «голубки» на волосинках быстро кружатся»⁹. Нерідко на складках паперових крил цих оздоб вирізували прорізи різних форм, що посилювало враження легкості виробу.

У вітчизняних музейних колекціях зберігається чимало творів, що дозволяють прослідкувати розвиток витинанки в осередку впродовж ХХ-го і перших десятиліть ХХІ-го століття. Природно, що найбагатшу збірку творів із Петриківки має Дніпропетровський національний історичний музей. У його фондах безцінними експонатами є паперові хатні оздоби початку ХХ ст., зібрані

³ Нині частини Київської, Полтавської, Черкаської, Кіровоградської, Дніпропетровської областей.

⁴ Ū. Smolij, *Genezis ukraïns'kih selâns'kih stînopisiv: Livoberežna Katerinoslavšina* [v:] *IV Mižnarodnij kongres ukraïnistiv*, kn. 2. Mistectvoznavstvo, Odesa – Kiïv 2001, s. 213, 214.

⁵ Нині Дніпропетровська область.

⁶ Нині Харківська область та окремі частини Сумської, Луганської, Донецької областей.

⁷ G. Kvitka–Osnov'ânenko, *Tvori u 2-h t.*, t. 1, Kiïv 1978, s. 218, 336, 344.

⁸ V. Babenko, *Ėtnografičeskij očerk narodnogo byta Ekaterinoslavskogo kraâ: Izdanie Gubernskogo zemstva k XIII Arheologičeskomu s"ezdu (s 75-û fototipiâmi, risunkami i čertežami v tekste)*, Ekaterinoslav 1905, s. 26 [„... в очі впадає „покуть”. Вся завішана іконами, рушниками, штучними квітами з паперу чи соломи. Точнісінько так само прикрашається і вся стеля, і верхня частина стін.”, пер.з рос. Косицької З.]

⁹ *Ibidem*, s. 63. [„Подекуди ще можна зустріти „голубків”, зроблених із тіста й паперу, і підвішених на волосинах до стелі. Від найменшого поруху повітря ці „голубки” на волосинах швидко крутяться.”, пер. з рос. Косицької З.]

Євгенією Евенбах під час експедицій. Насамперед, це скопійовані на кальку дві дівочі постаті, що були укладені на печі з окремих барвистих складників, попередньо вирізаних із паперу різних кольорів. У цьому самому селі була знайдена витинанка *Млин* (1913 р.)¹⁰, прикріплена теж на печі. До фондів із ближніх сіл Катеринославщини Є. Евенбах привезла й довгу гірлянду, сформовану з окремих паперових елементів, умовно наближених до природних квітів розеткового характеру¹¹. Дуже ймовірно, що подібні були поширені в ті часи і в Петриківці.

Про паперові рушники, які найчастіше були декоровані з кінців унизу орнаментальним ажуром, знаходимо згадки в книзі Олександра Стативи *Майстер декоративного розпису Надія Білокінь*¹², де йдеться, що відома майстриня з 14-річного віку (з 1907 р.) разом із малюнками виготовляла на продаж рушники з цигаркового паперу. Їх найчастіше кріпили над вікнами. З другої половини ХХ ст. ними починають прикрашати також двері (вгорі). У селі часто оздоблювали житла паперовими „занавісками”, прикріпленими біля ікон, над вікнами, на „вуглах хати” (у кутах всередині світлиці). Про такі традиції свідчать автентичні твори, збережені в АНФРФ ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАНУ, виготовлені народною майстринею Ориною (Яриною) Пилипенко (1893-1979)¹³. Один із країв „занавіски” подібно до паперових рушників декорували вирізаними „пелюстками”, „зубчиками”, доповнюючи прорізами різної форми: ромбами, трикутниками, стрілками, кружками тощо. Цей прийом надавав оформленню подібності з мереживом. Різні прикраси з паперу в селі могли виготовляти й без елементів вирізування, додаючи лише малювану орнаментику¹⁴. Особливого поширення у Петриківці набули „слижі” – стрічкоподібні прикраси з паперу з малюваними мотивами „галузки”, „бігунця” й доповнені нескладним ажуром. Їх виготовляли для оздоблення сволоків і слиж¹⁵, при оформленні світлиці таких „стьожок” потрібно було виготовити значну кількість на всю довжину багатьох поперечних балок. Оселя тоді набувала надзвичайно святкового вигляду.

У Петриківці були поширені і витинанки, виготовлені лише з кольорового паперу, без елементів малювання. Як правило, на них укладали композиції на зразок „килимка”, „вазона”, „букета”, що характерно для орнаментики укра-

¹⁰ Nevidomij avtor, vitinanka, 1913 r., NDİM inv. № E-2137 KP-41660.

¹¹ Nevidomij avtor, girlanda, 1913 r., NDİM, inv. № E-2634, KP-42157. Техніка виготовлення окремих складових – багатопарових квітів полягає в накладанні розеткових модулів один на один від найбільшого внизу до найменшого зверху та скріплених посередині клеєм чи ниткою.

¹² O. Stativa, *Majster dekorativnogo rozpisu Nadiâ Bilokin'* [Al'bom], Kiïv 1966, s. 8.

¹³ O. Pilipenko, *Rušnik*. 1939 r., ANFRFİMFE, Fond 8/1274, od.zb. 17; *Zanaviska, âkoû prikrašait' vugli hati*. 1939 r., ANFRF İMFE, Fond 8/1274, od. zb. 20.

¹⁴ А. Бельмас, *Занавіска*. 1938 р., АНФРФ ІМФЕ, Фонд 8/1274, од. зб. 19. (А. Bel'mas, *Zanaviska*. 1938 r., ANFRF İMFE, Fond 8/1274, od. zb. 19.)

¹⁵ Слижі – поперечні балки для утримання стелі, укладені на сволок перпендикулярно до нього. В сільському житлі вони є виразними ритмічними архітектурними елементами.

їнського народного мистецтва загалом. Водночас, майстри Петриківки їх традиційно створюють за відмінною стилістикою, відповідно до місцевих смаків та самобутньої техніки, а саме: формуючи на великій основі зображення із багатьох невеликих елементів різноманітної форми: розеткові (квіти), ромбічні (листя), стилізовані зображення пагонів, бутонів тощо¹⁶.

Дуже важливо, що у фондах Національного музею українського народного декоративного мистецтва збережено дві витинанки, які в 1936 р. виготовив народний майстер цього осередку, Василь Вовк (1910-1947 рр.)¹⁷. На обох панно зображено поширений мотив розлогого „вазона”. Одну з цих композицій згодом було опубліковано у виданні *Украинское народное искусство: ковроделие, ткачество, вышивка, роспись, гончарные изделия* разом із цінним коротким підписом: „Вырезанные из цветной бумаги настенные украшения весьма распространены во всех областях Украины. Отдельные узоры (вазоны, букеты, геометрические изрезанные фигуры, бумажные кружева) наклеиваются на стены, на печи (коминь). Часто из бумаги вырезаются рушники и расписываются или покрываются вырезанным из бумаги орнаментом. Василь Вовк, работу которого мы репродуцируем, – молодой колхозник, один из талантливейших мастеров петриковской настенной росписи. Репродуцируемая работа весьма типична для Петриковки и окружающих сел”¹⁸.

Після Другої світової війни, коли в побуті знову починає з’являтися цигарковий „тоненький папір”, т. зв. „папіроса”¹⁹, традиція виготовлення паперових рушників, килимків, фіранок, слиж швидко відновлюється. У цей час у селі, крім названих вище, були поширені також витинанки на зразок поздовжніх серветок, виготовлених для декору полиць і засланих у такий спосіб, що один край вільно звисав, приваблюючи грою прорізаного орнаменту. Для використання подібних оздоб із метою підкладення під пироги, пізніше торти, їх вирізали розеткової форми. На початку ХХІ ст. ці нехитрі прикраси відтворила майстер народної творчості Людмила Бабіч.

¹⁶ У деяких частинах України, зокрема на Поділлі, були поширені витинанки, вирізані тільки з одного аркуша, відповідно, вони завжди були монохромними.

¹⁷ V. Vovk, *Dvi vitinanki Dekorativne panno*, obidvi 1936 r., NMUNDM, inv. № DR 928, DR 929.

¹⁸ *Ukrainskoe narodnoe iskusstvo: kovrodelie, ткачество, вышивка, роспись, гончарные изделия, Moskva Leningrad 1938*, tabl. 54. [„Вирізані з кольорового паперу настінні прикраси дуже поширені в усіх областях України. Окремі узорі (вазони, букети, геометричні вирізані фігури, паперові мережива) наклеюють на стіни, на печі (комини). Часто з паперу вирізають рушники і розписують чи покривають вирізаним з паперу орнаментом. Василь Вовк, роботу якого ми репродукуємо, – молодий колгоспник, один з найталановитіших майстрів петриківського настінного малювання. Репродукована робота дуже типова для Петриківки й довколишніх сіл.”, пер. з рос. Косицької З.]

¹⁹ Ů. Smolij, *Petrikivs'ke malúvannâ: Narodna j mistectvoznavča terminologîâ* [v:] *Problemi ukrâins'kogo terminologîčnogo slovníkarstva v mistectvoznavstvî j etnologîi: Nauk. zb. pam'âti M. Trohimenka*, t. 1, vip. IV, Kiïv 2002. s. 95.

Художні особистості осередку другої половини ХХ ст. представила коротко Наталія Глухенька в книзі *Петриківські декоративні розписи* (1965 р.)²⁰. Авторка розповіла про визначних майстрів села та їхні роботи, виконані в техніці малювання. Водночас, вона опублікувала низку творів, виготовлених у техніці вирізування з паперу. В ці роки за поширеними місцевими зразками укладали витинанки відомі народні майстрині: Орина Пилипенко²¹, завідувачка місцевою бібліотекою Софія Приймак (1927 р.н.)²², Надія Тимошенко (1908-1971)²³ та інші.

Для збереження традицій Петриківки надзвичайно плідно працювала Поліна (Пелагея, Параска) Глущенко (1908-1983)²⁴. Із кінця 1940-х років майстриня проживала в Києві, де вона тривалий час викладала курс декоративно-прикладного мистецтва. Її лекції свого часу відвідувала педагог Марта Павлова, пізніше вони разом підготували й видали програму для роботи з дітьми *Майстерні ножиці*²⁵, яку було впроваджено в навчальну програму початкових класів загальноосвітніх шкіл. Ця обставина надзвичайно позитивно вплинуло на збереження й подальший розвиток традицій витинання в 1970 – 1980-х роках в усіх областях України.

Витинанки самої П. Глущенко, створені в 1970-1980-х роках, виразно демонструють традиції рідного села, творчо переосмислені авторкою відповідно до індивідуальних смаків та естетики тогочасного глядача. Назви робіт розкривають головні образи майстрині: *Червоні півонії*, *Жовта квітка*, *Синя зірка*, *Срібні листочки*²⁶ та ін. Частину її робіт музеї закуповували, частину з них майстриня дарувала.

Зупиняючись на художніх особливостях творів П. Глущенко, маємо принагідно зазначити, що в 1970-х рр. починається період принципових змін у соціальному визнанні народних майстрів. Їхні твори, що раніше мали утилітарне призначення, перетворюються на ексклюзивні, орієнтовані переважно на окрасу громадських інтер'єрів, що надає їм особливого шарму й етностилію²⁷. Поширення витинанок у селах звучується, у містах вони набувають популярності в оформленні рамок, підкреслюючи у міських помешканнях своєрідний національний колорит.

²⁰ N. Gluhen'ka, *Petriktivs'ki dekorativni rozpisi*, Kiïv 1965, табл. 4.

²¹ O. Pilipenko, *Vitinanka Buket kvitiv u vazì*, 1963 р., NMUNDM, inv. № DR – 519.

²² S. Priymak, *Vitinanka 60 rokiv SRSR*, 1982 р., NDİM inv. № H-1658 KP-134077.

²³ Н. Тимошенко, *Витинанка*, 1971 р., НМЛ, інв. № НМБ – 2933. (N. Timošenko, *Vitinanka*, 1971r., NML, inv. № NMV – 2933.)

²⁴ P. Glušenko, *Al'bom Avt. vstup. st. ta uporád. B. Butnik-Sivers'kij*, Kiïv 1977.

²⁵ P. Glušenko, Pavlova M. *Majsterni nožici: Metod. Vkazivki* [dlâ poč. klasiv], Kiïv. 1969.

²⁶ P. Glušenko, *Vitinanka Červoni pivonii*, 1980 р., NMNAPU, inv. № GRR 990; *vitinanka Žovta kvitka*, 1972 р., inv. № ND 476; *vitinanka Sinâ zirka*, 1980 р., inv. № GRR 989; *Vitinanka Sribni listočki*, 1980 р., NMNAPU, inv. № GRR 995 (vsi v NMNAPU).

²⁷ T. Kara-Vasil'ëva, Z. Čegusova, *Dekoratívne mistectvo XX st.: U pošukah «velikogo stilû»*, Kiïv 2005, s. 92.

Такі обставини спричинили різні новаційні прояви: колористичні, сюжетні, технічні, формотворчі. Зміна виявляється насамперед у посиленні поліхромії. Серед збережених архаїчних декоративних схем з'являються вибагливі орнаментальні форми. Традиційну симетричну жорсткість значно частіше замінюють білатеральні композиції. Грубувата манера виконання, яка іноді супроводжує твори народних майстрів, поступово зникає. Мотиви набувають помітної пластичності, стилізовані форми наближаються до природних.

Усі згадані риси, характерні й тогочасній авторській петриківській витинанці, зокрема, роботам П. Глущенко. На її барвистих панно бачимо локальні симетричні композиції на зразок „вазона і „букета”²⁸, що мають уже відмінне особистісне трактування. Так, у квітах, вирішених майстринею віялоподібно, за поздовжніми перетинами, гармонія чергування різних за шириною і формою пелюсток надає площинним формам певної ілюзії об'єму. У низці композицій авторка замінює посудину внизу на символічну квітку чи листки²⁹. Трапляється, що на цьому місці вона вкладає кілька стеблин, представляючи в такий спосіб загальне зображення на зразок букета³⁰. Характерні мотиви для творчості П. Глущенко – листя, подібне до аканту, пишні квіти-гвоздики, стилізовані пальмети, суцвіття фантастичного характеру. Всі елементи нею щораз укладені вільно, кожна деталь виразно виокремлена і водночас її розташування посилює гармонійне поєднання сусідніх складових. Такий прийом надає роботам святкового настрою, виразної динаміки, емоційного піднесення.

Важливо, що традиція витинання в осередку ніколи не переривалася. До всього, народна майстриня, Ганна Гречанова (1907-1989)³¹ започаткувала творчу династію, представники якої і сьогодні демонструють неабияку майстерність. Спочатку Г. Гречанова як і більшість місцевих майстрів поєднувала малювання на папері з вирізуванням декоративних композицій. Після спілкування з Михайлом Станкевичем та копіювання для дослідника старих зразків, серед яких вона виростала в материнській хаті, майстриня з 1978 року віддає остаточну перевагу витинанкам³². До її творчості незабаром долучилася донька, Антоніна Авдеєнко (1932-2013)³³, а згодом і дружина сина, Наталя Авдеєнко (1957 р. н.)³⁴.

²⁸ P. Glušenko, *Vitinanka Dekorativnij motiv*, 1966 r., NMUNDM, inv. № DR 3610; vitinanka *Sinâ kvitka*, 1972 r., inv. № ND 477; vitinanka *Žovtî listočki*, 1980 r., inv. № GRR 988.

²⁹ P. Glušenko, *Vitinanka Čornî listki*, 1966 r., NMUNDM, inv. № DR 3618.

³⁰ Idem, *Vitinanka Fioletova zirka*, 1980, NMNAU, inv. № GRR 993, vitinanka *Dekorativnij motiv*, 1966, NMUNDM, inv. № 3610.

³¹ Idem, *Vitinanki*, NMNAU, inv. № ND 17437-17439, 17441.

³² Idem, *Vitinanka Žar-pticâ*, 1978 r., NDİM, inv. № H-1376, KP-99924.

³³ N. Avdejenko, *Vitinanki*, NMNAU, inv. №. ND17329-17332.

³⁴ Авдеєнко Наталя (1957 р.н.), дружина сина Антоніни Авдеєнко, закінчила Харківський державний інститут культури, працює 25 років керівником гуртків „Витинанки” та „Петриківський розпис”, а також методистом Центру технічної творчості (с. Партизанське Дніпропетровського району Дніпропетровської області). Її вихованці часто були учасниками і переможцями обласних, міжнародних фестивалів, виставок, конкурсів традиційного народного мистецтва,

Вправно навчилися вирізувати витинанки також правнуки Г. Гречанової – Ярослав і Олександр Авдєєнки, сини Наталі Олексіївни. Твори всієї родини неодноразово були експоновані на різних виставках в Україні й за кордоном.

Розглядаючи художній спадок Г. Гречанової, зазначимо, що у витинанках майстрині набули продовження її багаторічні напрацювання, вироблені в техніці малювання, водночас помічаємо у них певні трансформації, продиктовані технікою вирізування. Природно, що в її панно переважають поширені композиції на зразок „вазона”³⁵, „килимка”³⁶, у яких використано різні локальні схеми розташування: „шахматка”, місцеві варіанти медальйонного типу та ін. Створювала вона також великі паперові „рушники”, центральним зображенням у яких завжди є стилізований рослинний мотив, доповнений квітами, різноманітним листям, часто птахами та обрамлений по краю орнаментом на зразок розквітлої „хвильки”, „галузки” чи геометризованого характеру.

Виразною відмінністю творчості Г. Гречанової є започаткування низки сюжетних витинанок³⁷. Особливо майстриня любила створювати панно з композицією *Vesillja*³⁸. До групи тематичних робіт належить її серія ілюстрацій до поеми Тараса Шевченка *Катерина*, текст якої майстриня знала напам’ять і часто її перечитувала. Неповторними художніми образами вона значно розширила тематику петриківської витинанки, яка до цього часу мала як правило орнаментальні вирішення з використанням рослинних мотивів³⁹.

Головних героїв власної шевченкіани майстриня щораз представляє за традиційними місцевими композиціями, розміщуючи в центрі окремі постаті: Катерину з офіцером-москалем біля коня⁴⁰, Катерину з немовлям на руках посеред батьківського двору⁴¹, сліпого бандуриста з поводитирем⁴² та ін. Вона обрамлює їх пишною орнаментикою на зразок суцільного „вінка” чи двох широких

за що отримали багато відзнак. Майстриня брала участь у різних районних, обласних, республіканських і міжнародних виставках: II Міжнародному фестивалі у Києві (1990), II Всеукраїнському дитячо-юнацькому фестивалі традиційних народних промислів та ремесел в Дніпропетровську (1992), обласній виставці декоративно-прикладної творчості „Таланти твої, України” (1993), виставці творів родини в ДНІМ (2001). Одна з останніх виставок: „Мережане диво витинанки”, серпень-вересень 2016 р., м. Софія (Болгарія).

³⁵ G. Grečanova, *Vitinanka, Ajstri* 1978, NDİM, inv. № H-1388 KP-100502; *vitinanka Rušnik*, 1982, DNİM, inv. № H – 1656 KP – 134074.

³⁶ Idem, *Vitinanka Kilimok spičkovij*, 1980, DNİM, inv. № H-1478 KP-111318; *Kilimok kvitkovij*, DNİM, inv. № H-1553 KP-120321. 1980.)

³⁷ Idem, *Zustrič*, 1980 r., NDİM, inv. № H – 1551 KP 120319.

³⁸ G. Grečanova, *Vesillā*, 1985 r., NDİM, inv. № H – 2266 KP –151028.

³⁹ Z. Kosic’ka, *Mistectvo vitinanki kincā XX – počatku XXI stolittā v kontekstī ševčenkivs’koj tematiki*. [v:] *Ukrains’ke mistectvoznavstvo: materiali, doslidžennā, recenzii*, zb. nauk. pr. / NANU; İMFE im. M. Ril’s’kogo, vip. 13, Kiiv 2013, s. 62.

⁴⁰ Idem, *Vitinanka Panno z ciklu Katerina*, 1987, NMNAPU, inv. № ND 17445.

⁴¹ Idem, *Vitinanka T.G. Ševčenko Katerina*, 1987 r., NDİM, inv. № 154478.

⁴² Idem, *Vitinanka Panno z ciklu Katerina*, NMNAPU, inv. № ND 17447.

розквітлих гілузок, утворених зі стилізованих квітів, листків різних розмірів, граціозно розхилених „пелюсток” тощо.

Переважає більшість тематичних композицій Г. Гречанової зорієнтовані горизонтально. Рослинні мотиви мають безпосередні аналогії з візерунками місцевого хатнього й станкового малювання та тісно пов’язані з довколишньою флорою, і водночас творчо переосмислені. Серед них назвемо волошки, гвоздики, тюльпани та різні уявні квіти й рослини. Принцип художнього трактування виразно площинний: у формі розет і вертикальних перетинів (схеми центральної та дзеркальної симетрії). Колорит панно складають червоні, рожеві, жовті, зелені, блакитні, сині барви різного насичення й відтінків. Можна відзначити незначне домінування зелених кольорів у рослинному обрамленні.

Зауважимо, що жіночі силуети Г. Гречанова створює подібно до музейних зразків, замальованих в осередку в 1913 р. Євгенією Євенбах: обличчя в профіль, довга заплетена коса, корсетка з-під якої виглядає білий рукав сорочки, широка однотонна довга спідниця з контрастними смугами внизу тощо⁴³. Окремі деталі авторка представляє відповідно трансформованими, так, на рукаві з’явилася „вишивка”, на спідниці не одна, а кілька кольорових смужок, утім, загальний принцип і масштабні пропорції в представлених образах подібні, що підтверджує сталість народних традицій у зображенні місцевих мотивів.

Донька Г. Гречанової, її шаноблива послідовниця, Антоніна Авдієнко продовжила виготовлення сюжетних витинанок, пов’язаних із тематикою творів Т. Шевченка,. Її панно так само незмінно виконані за місцевими традиціями, водночас у її роботах прослідковуємо самотні авторську манеру. Зокрема, якщо Г. Гречанова у тематичних панно до поеми *Катерина* фокусує увагу на двох-трьох головних постатях, то А. Авдієнко укладає на площині кілька рівнозначних сюжетів, гармонійно представляючи їх без окремої декоративної рами. Так, у роботі *Садок вишневий коло хати*⁴⁴ в центрі композиції донька подає вечірню всієї родині: батькові, матері, молодшому братові; що сидять за столом, застеленим рушником і заставленим мальованими мисками. У верхній частині витинанки – біла хатина з лелечим гніздом і парою птахів на стрісі. Внизу праворуч повертається з поля плугатар із волами. Ефект вечірньої години авторка передає, використовуючи блакитне тло, що дає можливість чітко відтінити білі крони розквітлих дерев. Їх пишні силуети разом зі стрункими мальвами розміщені на площині в такому ритмі, який посилює відчуття безмежності краси весняної природи. Аналогічний прийом побудови композиції використано також у роботі *І золоті й дорогі*⁴⁵, де самотній, усіма забутий сільський хлопчик сидить під тином біля хатини серед калинових кущів, пишних дерев, неподалік від вітряка, возу із запряженими кіньми ...

⁴³ М. Stankevič, *Ukrains'ki vitinanki*, Київ 1986.

⁴⁴ А. Авдієнко, *Vitinanka Sadok višnevij kolo hati*, 1989. ДНІМ, inv. № Н-2505 КР-161127.

⁴⁵ Idem, *Vitinanka I zolotoj i dorogoj*, 1989 р. ДНІМ, inv. № Н-2504 КР-161126.

У витинанці *Лебедине кохання*⁴⁶ А. Авдєєнко використовує один із поширених локальних варіантів медальйонної схеми – „вензель”⁴⁷. Мотиви вільно розміщені на площині, з достатнім простором між парою центральних птахів і двома декоративними галузками, що „виростають” із розеткових нижніх квітів, ніби огортаючи закоханих із боків та схилиючись угорі над їхніми головами. Традиційний прийом допомагає візуалізувати авторську ідею і представити птахів в оточенні білих квітів та яскравих ягід ніби захищеними у власному зачарованому затишному світі. Для цієї роботи майстриня знову обирає блакитне тло, посилюючи атмосферу річкової прохолоди і увиразнюючи білі силуети лебедів серед ніжної рослинності. У витинанці *Гопак*⁴⁸ авторка використала світло-вохристе тло, у творі *Червона калина*⁴⁹ воно світло синього відтінку. Композиції на барвистій основі залишаються характерною деталлю її вподобань, хоча природно, що майстриня часто укладала роботи і на білому папері, якщо це підкреслювало головний задум.

У витинанках Наталі Авдєєнко, її невістки, помічаємо свідоме використання давніх традицій петриківської витинанки і, що особливо важливо, не копіювання робіт старших талановитих попередниць, а створення неповторних творів з особистісною відмінною стилістикою. Серед мотивів знову бачимо найпоширеніші місцеві зразки – „вазони”, „галузки”⁵⁰, часто вона укладає тематичні панно (*Баба Параска та баба Палажка*, 2000 р.).

У витинанці *Ранкова пісня* (2012 р.) Наталя Авдєєнко повторює одну з улюблених місцевих композицій – пару птахів, розташованих симетрично на центральному „вазоні”. Авторське трактування демонструє їх схожими водночас на півнів, які голосним співом зустрічають сонце. Його символізує в даному разі яскрава жовтогаряча квітка, розташована на верхівці стебла. Водночас, дуже пишні пташині стилізовані хвости, а особливо виразні корони на головах, надають їм певної подібності з павичами, доповнюючи загальний символічний зміст твору, адже пави, як відомо, є символами краси, благородства, слави й безсмертя. У такий спосіб майстриня доповнила народні трактування відомих образів власними рефлексіями й новим художнім змістом.

Важливо, що Н. Авдєєнко продовжує створювати паперові „рушники” значних розмірів, характерних для творчості Г. Гречанової. Ці монументальні авторські роботи, відповідно, завжди вертикально орієнтовані й декоровані традиційним центральним рослинним мотивом із пишними квітами, листям, часто птахами.

⁴⁶ Idem, Vitinanka *Lebedine kohannâi*, 1980 r. DNİM, inv. № H-1484KP-111324.

⁴⁷ Композиція „вензель” побудована за схемою, що нагадує незамкнене вгорі коло.

⁴⁸ А. Avdienko, Vitinanka *Gopak*, Prîsvâčeno pam`âti D.Î.Âvornic'kogo. 1982 r. DNİM, inv. № H-1668 KP-134087.

⁴⁹ Idem, Vitinanka *Červona kalina*, 1980 r. DNİM, inv. № H-1552 KP-120320.

⁵⁰ Idem, Vitinanka *Zacvîla višen'ka*, 1991 r. NMNAPU, inv. № GRR 1483.

У збереженні місцевих традицій витинання важливу роль відіграє і діяльність майстрині Людмили Бабіч, яка працює в сусідній Царичанці. За глибокої поваги до розмаїття стилістики сучасних митців, вона ніколи „не дозволяє” собі вирізувати інші мотиви чи використовувати інші композиції, ніж ті, що характерні для регіону. Як щиро пояснює: аби рука не втратила напрацьованого навичку й ліній, відшліфованих місцевими умільцями. Авторські роботи Л. Бабіч найчастіше вирішує за схемою „букета” доповнюючи головний образ силуетами птахів, писанок і навіть сердечок. Її творам (*Композиція з птахом*, 2015) притаманний особливий ліризм⁵¹, у них помітна наближеність мотивів до природних форм, насамперед у виконанні гнучких стебел, листя, пелюсток; іноді її художні вирішення втрачають усяку стилізацію, характерну для техніки вирізування. Навіть центральне стебло, яке в українському народному мистецтві майстри традиційно представляють вертикально стрімким, Л. Бабіч часто зображує граціозно вигнутим на зразок літери „s” чи схиленим. Панно при цьому не втрачає гармонійної рівноваги, набуваючи посиленої гри ліній.

Надзвичайно важливо, що провідні майстрині передають головні прийоми творення петриківських витинанок, працюючи зі школярами, а також виставляючи власні роботи на виставках, ознайомлюючи широкий загал із кращими творами петриківського народного мистецтва. До всього, Наталя Авдеєнко навчає молоде покоління за програмою, яку вони разом із Антоніною Авдеєнко розробили ще в 1998 р. Тому багато років діти у гуртках „Українська витинанка” при „Будинку дитячої творчості” в м. Підгороднє (Дніпровського району Дніпропетровської обл.) й пізніше при Центрі технічної творчості та дозвілля школярів і молоді (Дніпровського району Дніпропетровської обл.) вивчали виготовлення традиційних паперових оздоб саме за давніми прийомами. Майстриня незмінно проводить майстер-класи для педагогів та керівників гуртків при обласному Інституті післядипломної освіти вчителів, в обласному дитячому кіноцентрі „Веснянка”, в різних школах і дитсадках. Її активна діяльність відзначена медаллю „За збереження національних традицій”⁵². У 2016 році вона представила народне мистецтво рідної Петриківки в Болгарії (м. Софія) у складі делегації від Будинку мистецтв м. Дніпра на заходах, приурочених 25-літтю незалежності України.

⁵¹ Z. Kosic'ka, *Vitinanki* [v:] *Īstoriâ dekorativnogo mistectva Ukraïni: V 5-ti t.*, ĪMFE ĩm. M. Ril's'kogo NANU; gol. red. akad. G. Skripnik, t. 4. *Narodne mistectvo ta hudoĭni promisl Ukraïni XX st.* Kiïv 2011, s. 248.

⁵² Авдеєнко Н. відзначена медаллю „За збереження національних традицій” (№321, 2019 р.), а також Подякою міського голови (2016 р.), Листом-Подякою міського голови до Дня міста (Дніпропетровськ, 2014 р.), Дипломом обласного етнофестивалю-ярмарку „Петриківський дивоцвіт” (2016 р.), Дипломом арт-фестивалю „Мистецький квартал” до Дня міста Дніпро (2017 р.), Дипломом учасника Другого Міжнародного фестивалю фольклору (Київ, 1990 р.), Дипломом учасника Міжнародного фестивалю українського фольклору „Берегиня” (Луцьк, 1991р.) та ін.

Щире бажання зберегти й передати наступним поколінням основи петриківської витинанки бачимо і в діяльності Л. Бабіч. Вона ще від початку 1990-х років організувала народну студію „Сонячна квітка”, де з школярами й дорослими створює численні барвисті композиції в річищі локальних традицій. Нею виховано вже не одне покоління самобутніх митців. Цікаві заняття відвідують також її рідні онуки. Найкращі твори вихованців студії часто експонують на районних, обласних і республіканських виставках⁵³.

Висновки: Як бачимо, активні зусилля натхненних майстрів осередку й довколишніх міст і сіл сприяють продовженню давніх традицій петриківської витинанки і сьогодні, що збагачує культуру не лише краю, а й усієї України. До справи нині долучаються здібні викладачі й представники творчих династій, докладаючи професійне вміння та неабиякий педагогічний хист. Все це сприяє продовженню самобутніх традицій в Петриківці, в довколишніх селах, а також серед майстрів інших областей України. Важливо, що кращі твори талановитих сучасників регулярно представляють на різних виставках в Україні та поза її межами, а витинанки майстрів попередніх поколінь прикрашають найкращі колекції вітчизняних музеїв.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ / LIST OF ABBREVIATIONS

ANFRF ÌMFE – Arhivni naukovì fondi rukopisiv ì fonopisiv Ìnstitutu mistectvoznnavstva, fol'kloristiki ta etnologii im. M. T. Ril's'kogo NAN Ukraïni (Kiïv)
 DNÌM – Dnipropetrovs'kijnacional'nij istoričnij muzej im. D. Ì. Àvornic'kogo
 NML – Nacional'nij muzej u L'vovii. A. Šptic'kogo
 NMNAPU – Nacional'nij muzejnarodnoï arhitekturi ta pobutu Ukraïni (Pirogìv – Kiïv)
 NMUNDM – Nacional'nij muzejukraïns'kogo narodnogo dekorativnogo mistectva (Kiïv).

ДЖЕРЕЛА / SOURCES

ANFRF ÌMFE, Fond 8/1274, od.zb. 19, Bel'mas A., *Zanavìska*, 1938 r.;
 ANFRF ÌMFE, Fond 8/1274, od.zb. 17, Pilipenko À., *Rušnik*, 1939 r.;
 ANFRF ÌMFE, Fond 8/1274, od.zb. 20, Pilipenko À., *Zanavìska, àkoù prikrašauť vugli hati*, 1939 r.;
 DNÌM, inv. № H-1668 KP-134087, Avdêenko A., Vitinanka *Gopak*, Prisvâčeno pam'âti D.Ì. Àvornic'kogo, 1982 r.;
 DNÌM, inv. № H-1484 KP-111324, Avdêenko A., Vitinanka *Lebedine kohannâi*, 1980 r.;
 DNÌM, inv. №. H-2504 KP-161126, Avdêenko A., Vitinanka *Ì zolotoï j dorogoï*, 1989 r.;

⁵³ Майстри традиційного народного мистецтва: Л. Дніпровська, М. Валешина, І Смелікова, А. Дерев'янко, Н. Новоселя, О. Сабарня, Г. Ванда, а також активні учасниці: Л. Колодяжна, І. Ткачова, О. Ткачова, В. Лутай, К. Гасанова, Л. Паталаха, О. Кучеренко, Л. Ляшко та ін.

DNİM, inv. № H-2505 KP-161127, Avdêenko A., Vitinanka *Sadok višnevij kolo hati*, 1989 r.;
 DNİM, inv. № H-1552 KP-120320, Avdêenko A., Vitinanka *Červona kalina*, 1980 r.;
 DNİM, inv. № H-1388KP-100502, Grečanova G., Vitinanka *Ajstri*, 1978 r.;
 DNİM, inv. № H – 2266 KP – 151028; Grečanova G., Vitinanka *Vesillâ*, 1985 r.;
 DNİM, inv. № H-1376, KP-99924, Grečanova G., Vitinanka *Žar-pticâ*, 1978 r.;
 DNİM, inv. № H – 1551 KP 120319, Grečanova G., Vitinanka *Zustrič*, 1980 r.;
 DNİM, inv. № H-1553 KP-120321, Grečanova G., Vitinanka *Kilimok kvîtkovij*, 1980r.;
 DNİM, inv. № H-1478 KP-111318; Grečanova G., Vitinanka *Kilimok spičkovij*, 1980r.;
 DNİM, inv. № H – 1656 KP – 134074, Grečanova G., *Vititanka rušnik*, 1982 r.;
 DNİM, inv. № 154478, Grečanova G., Vitinanka T.G. Ševčenko *Katerina*, 1987 r.;
 DNİM, inv. № E-2634, KP-42157, Nevidomij avtor, *Gîrlânda*, 1913 r.;
 DNİM, inv. № E-2137 KP-41660, Nevidomij avtor, Vitinanka *Mlin*, 1913 r.;
 DNİM, inv. № H-1658 KP-134077, Prijmak S., Vitinanka *60 rokiv SRSR*, 1982 r.;
 NMU, inv. № NMV – 2933, Timošenko N., *Vitinanka*, 1971 r.;
 NMNAPU, inv. № ND, Avdêenko A., Vitinanki, inv. №№ 17329-17332;
 NMNAPU, inv. № GRR 1483, Avdêenko N., Vitinanka *Zacvila višen'ka*, 1991 r.;
 NMNAPU, inv. № ND, Grečanova G., Vitinanki, inv. №№ 17437-17439, 17441;
 NMNAPU, inv. № ND 17445, Grečanova G., Vitinanka *Panno z ciklu Katerina*, 1987 r.;
 NMNAPU, inv. № ND 17447, Grečanova G., Vitinanka *Panno z ciklu Katerina*, 1987 r.;
 NMNAPU, inv. № GRR 995, Glušenko P., Vitinanka *Sribni listočki*, 1980 r.;
 NMNAPU, inv. № GRR 993, Glušenko P., Vitinanka *Fioletova zîrka*, 1980;
 NMNAPU, inv. № ND 476, Glušenko P., Vitinanka *Žovta kvîtkâ*, 1972 r.;
 NMNAPU, inv. № ND 477, Glušenko P., Vitinanka *Sinâ kvîtkâ*, 1972 r.;
 NMNAPU, inv. № GRR 988, Glušenko P., Vitinanka *Žovti listočki*, 1980 r.;
 NMNAPU, inv. № GRR 989, Glušenko P., Vitinanka *Sinâ zîrka*, 1980 r.;
 NMNAPU, inv. № GRR 990, Glušenko P., Vitinanka *Červoni pîvonîi*, 1980 r.;
 NMUNDM, inv. № DR 928, DR 929. Vovk V., Vitinanki *Dekorativne panno*, obidvî 1936 r.;
 NMUNDM, inv. № DR 3610, Glušenko P., Vitinanka *Dekorativnij motiv*, 1966 r.;
 NMUNDM, inv. № DR 3618, Glušenko P., Vitinanka *Čorni listki*, 1966 r.;
 NMUNDM, inv. № DR – 519, Pilipenko O., Vitinanka *Buket kvîtiv uvazi*, 1963 r.

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ / LIST OF ILLUSTRATIONS

1. Glušenko P., *Dekorativnij motiv*, 1966. Vitinanka. Papîr, virîzuvannâ, NMUNDM
2. Grečanova G., *Panno z ciklu Katerina*, 1987. Vitinanka. Papîr, virîzuvannâ. NMNAPU

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

- Babenko V., *Ėtnografičeskij očerk narodnogo byta Ekaterinoslavskogo kraâ: Izdanie Gubernskogo zemstva k XIII Arheologičeskomu s"ezdu (S 75-û fototipiâmi, risunkami i čertežami v tekste)*, Ekaterinoslav 1905.
- Gluhen'ka N., *Petrikivs'ki dekorativni rozpis*, Kiïv 1965,
- Glušenko P., Pavlova M. *Majsterni nožici: Metod. Vkazivki* [dlâ poč. klasiv], Kiïv. 1969.

- Glušenko P., *Al'bom*, Avt. vstup. st. ta uporâd. B. Butnik-Sîvers'kij, Kiïv 1977.
- Kara-Vasil'êva T., Čegusova Z., *Dekorativne mistectvo XX st.: U pošukah «velikogo stilû»*, Kiïv 2005.
- Kvitka-Osnov'ânenko G., *Tvori u 2-h t.*, t. 1, Kiïv 1978.
- Kosic'ka Z., *Vitinanki* [v:] *Îstorîâ dekorativnogo mistectva Ukraïni: V 5-ti t*, ÎMFE im. M. Ril's'kogo NANU; gol. red. akad. G. Skripnik, t. 4. *Narodne mistectvo ta hudožni promisl Ukraïni XX st.*, Kiïv 2011.
- Kosic'ka Z., *Mistectvo vitinanki kîncâ XX – počatku XXI stolittâ v kontekstî ševčenkivs'koï tematiki*. [v:] *Ukraïns'ke mistectvoznavstvo: materiali, doslidžennâ, recenzii*, zb. nauk. pr. / NANU; ÎMFE im. M. Ril's'kogo, vip. 13, Kiïv 2013.
- Smolij Ŭ. *Netradicijne petrikivs'ke malûvannâ 1920-1930-h rokiv. Tradicijne j osobistisne u mistectvî* [v:] *Kolektivne doslidžennâ za materialami Četvertih Gončariivs'kih čitan'*, Kiïv 2002.
- Smolij Ŭ., *Petrikivs'ke malûvannâ: Narodna j mistectvoznavča terminologîâ* [v:] *Problemi ukraïns'kogo terminologîčnogo slovníkarstva v mistectvoznavstvî j etnologii: Nauk. zb. pam'âtî M. Trohimenka*, t. 1, vip. IV, Kiïv 2002.
- Smolij Ŭ., *Genezis ukraïns'kih selâns'kih stînopisiv: Lîvoberežna Katerinoslavšîna* [v:] *IV Mižnarodnij kongres ukraïnistiv*, kn. 2. *Mistectvoznavstvo*. Odesa – Kiïv 2001.
- Stankevič M., *Ukraïns'ki vitinanki*, Kiïv 1986.
- Stativa O., *Majster dekorativnogo rozpisu Nadiâ Bilokîn'* [Al'bom], Kiïv 1966.
- Ukrainskoe narodnoe iskusstvo: kovrodelie, tkačestvo, vyšivka, rospis', gončarnye izdeliâ*, Moskva–Leningrad 1938.

zgłoszenie artykułu: 12 lutego 2021
przyjęcie artykułu do druku: 20 czerwca 2021

1. Глущенко П., *Декоративний мотив*, 1966. Витинанка. Папір, вирізування, НМУНДМ

2. Гречанова Г., *Панно з циклу „Катерина”*, 1987. Витинанка. Папір, вирізування. НМНАПУ